

ПРЯМА ДІЯ ЗАКОНУ В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

DIRECT EFFECT OF THE LAW IN THE CONTEXT OF LEGAL CERTAINTY

Стаднік І.В., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Малига В.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу поняття «пряма дія закону», яке в законодавстві України отримало неоднозначне змістовне наповнення. З одного боку, закріплено пряму дію норм Конституції України, що виражається у гарантуванні звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі її норм. З іншого боку, Закон України «Про правотворчу діяльність» містить дефініцію «пряма дія закону у часі», зміст якої є синонімічним з класичним визначенням негайної дії закону. Водночас утвердження принципу верховенства права вимагає серед іншого юридичної визначеності термінології, що виражається у її уніфікованості та однозначності розуміння. Вочевидь постає питання щодо відповідності законодавчих підходів до визначення «прямої дії закону» принципам правової визначеності, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є узагальнення підходів до визначення змісту категорії «пряма дія закону», її відмежування від суміжних категорій (насамперед, від «негайної дії закону») та обґрунтування її застосування в контексті правової визначеності.

Підкреслено, що «пряма дія» відповідно до наведених законодавчих положень має різне змістовне наповнення, що значно ускладнює формулювання відповідної дефініції. Не додає чіткості в цьому питанні і використання у науковій літературі поряд з конструкцією «пряма дія» слів-уточнень: безпосередня, негайна, перспективна, оскільки кожне з них має власне змістовне навантаження. Розглянуто підходи до визначення поняття «пряма дія» в деяких європейських державах і в ЄС. Зокрема, вказано на те, що пряма дія в праві Європейського Союзу розглядається як принцип, згідно з яким будь-яка особа або компанія можуть безпосередньо посилаватися на права, надані їм законодавством ЄС, при зверненнях до національних судів. Акцентовано увагу на тому, що принцип прямої дії є основоположним та надважливим для права ЄС, оскільки він забезпечує однакове застосування європейського права в усіх державах-членах. Обґрунтовано недоцільність використання конструкції «пряма дія» для характеристики дії нормативно-правових актів у часі.

Ключові слова: пряма дія закону, юридична визначеність, юридична техніка, юридичні терміни, зворотна дія, правові принципи.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the concept of "direct effect of law", which in the legislation of Ukraine received an ambiguous content. On the one hand, the direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine is enshrined, which is expressed in the guarantee of the appeal to the court to protect the constitutional rights and freedoms of the individual and the citizen directly on the basis of its norms. On the other hand, the Law of Ukraine "On Law-making" contains the definition of "direct effect of law in time", the content of which is synonymous with the classical definition of immediate effect of the law. At the same time, the establishment of the rule of law requires, among other things, the legal certainty of the terminology, which is expressed in its uniformity and uniqueness of understanding. Obviously, the question arises as to the compliance of legislative approaches to the definition of "direct effect of the law" by the principles of legal certainty, which determines the relevance of the chosen topic of research.

The aim of the study is to summarize approaches to determining the content of the category "direct effect of the law", its separation from related categories (first of all, from "immediate effect of the law") and substantiation of its application in the context of legal certainty.

It is emphasized that "direct effect" in accordance with the above legislative provisions has a different meaningful content, which significantly complicates the formulation of the appropriate definition. It does not add clarity in this matter and use in the scientific literature, along with the design of "direct effect" of words-clarification: direct, immediate, promising, since each of them has its own meaningful load. Approaches to defining the concept of "direct effect" in some European countries and the EU are considered. In particular, it is stated that the direct effect in the European Union law is regarded as a principle according to which any person or company can directly refer to the rights granted to them by EU legislation in case of appeals to national courts. It is emphasized that the principle of direct effect is fundamental and important for EU law, as it ensures the same application of European law in all Member States. The use of the "direct effect" structure to characterize the effect of regulatory acts over time is substantiated.

Key words: direct effect of the law, legal certainty, legal technique, legal terms, reverse, legal principles.

Постановка проблеми. Юридична визначеність є одним з надважливих складників верховенства права, який серед іншого вимагає чіткості та точності юридичних норм, їх спрямованості на забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин (п. 46 Доповіді Венеційської комісії «Верховенство права» [1]), чим забезпечується їх доступність та легкість для розуміння всіма суб'єктами права. Останнє зумовлює особливі вимоги до юридичної техніки як системи «принципів, прийомів, засобів, правил (логічних, структурних, лінгвістичних) підготовки найбільш якісно досконалих за формою і структурою нормативно-правових і правозастосовних актів» [2] загалом та юридичної термінології зокрема. Юридична визначеність термінології передбачає її уніфікованість та однозначність розуміння, що досягається зокрема заборонаю використання в тексті нормативно-правових актів (далі – НПА) синонімів та словосполучень, що мають подібне лексичне значення, яка конкретизується у таких правилах: 1) однакові слова чи словосполучення мають вживатися

для позначення однакових термінів і понять та узгоджуватися з термінологією, що вживається в інших НПА, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин; 2) для різних термінів та понять мають вживатися різні слова чи словосполучення (частини 1, 2 ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» (далі – Закон № 3354-IX) [3]). З огляду на викладене доцільним дослідити особливості використання юридичної термінології, що визначає ефективність законодавства, зокрема проаналізувати обґрунтовані юридичною наукою та закріплені у НПА підходи до визначення їх прямої дії.

Стан дослідження. Окреслена проблематика неодноразово ставала об'єктом наукового аналізу. Так, питанням юридичної визначеності як вимоги верховенства права присвятили свої роботи С. Бертеа (S. Berteau), П. Д. Гуйван, М. Кордела (M. Kordela), Н. В. Міловська, В. О. Панкратова, Г. З. Остапенко, П. Попельє (P. Popelier), О. Раббан (O. Rabban), Д. С. Суханова та інші. Проблеми юридичної техніки отримали розробку в працях Ч. Варги (C. Varga),

К. Енріга (С. Enrigh), Д. Г. Манька, Ю. І. Матвєєвої, Л. І. Пригари, Я. В. Ступника, І. Д. Шутака, В. С. Щербіни та інших. Особливості прямої дії закону привернули увагу А. І. Вагіна, В. В. Венгера, Д. Галло (D. Gallo), Й. Геркрата (J. Gerkrath), Й. Йоханссона (J. Johansson), Л. Ліндстрьом (L. Lindström), Л. І. Летнянчина, В. В. Лемака, С. А. Шеремета та інших. У вітчизняній науковій літературі в багатьох випадках аргументувалася необхідність законодавчого унормування окреслених питань, результатом чого стало прийняття Закону № 3354-IX, який на сьогодні має статус чинного, але недіючого (крім декількох пунктів). Загалом позитивно оцінюючи намагання законодавця впорядкувати відповідну сферу суспільних відносин, слід визнати, що у питаннях прямої дії закону він не додав визначеності, внаслідок чого вони потребують додаткового аналізу.

Все викладене вище свідчить про актуальність теми дослідження, що і зумовило її вибір.

Мета дослідження – узагальнення підходів до визначення змісту категорії «пряма дія закону», її відмежування від суміжних категорій (насамперед від «негайної дії закону») та обґрунтування її застосування в контексті правової визначеності.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до теоретико-правової характеристики принципу прямої дії закону видається необхідним окреслити основні положення законодавства, які потребують системного аналізу в контексті заявленої теми.

Частина 3 ст. 8 Конституції України закріплює, що її норми «є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [4]. Відповідно Конституція не містить дефініції «пряма дія», але чітко вказує на її основну (і як видається найважливішу) ознаку: можливість безпосереднього звернення саме до норм Конституції без необхідності залучення будь-яких інших НПА для захисту прав людини. Отже, Конституція як Основний закон України виходить з розуміння прямої дії, що жодним чином не пов'язане з дією НПА у часі (темпоральною дією).

Разом з тим, ст. 58 Закону № 3354-IX закріплює, що: 1) пряма дія НПА у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що виникли після набрання ним чинності; 2) норми НПА поширюються на суспільні відносини, що виникли до дня набрання ним чинності та продовжують існувати на день набрання ним чинності, з дня набрання чинності цим НПА. Згідно цих законодавчих положень окреслюються часові межі існування та дії норм права, тобто «пряма дія» характеризується через призму саме темпоральної дії НПА.

Необхідно зазначити, що конструкція «пряма дія» відповідно до наведених законодавчих положень має різне змістовне наповнення, чим значно ускладнюється формулювання відповідної дефініції. В цьому питанні не додає визначеності і використання у науковій літературі поряд з конструкцією «пряма дія» слів-уточнень: безпосередня, негайна, перспективна, оскільки кожне з них має власне змістовне навантаження, внаслідок чого вони не можуть розглядатися як синоніми. На підтвердження цього видається доцільним звернутися і до позиції Конституційного Суду України (далі – КСУ), на думку якого «в регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі НПА» і відповідно «перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)» [5].

Традиційно у вітчизняній науковій літературі пряма дія пов'язується з безпосередньою дією Конституції України та характеризується як:

- її (Конституції) юридична властивість;
- елемент принципу верховенства права;

– конституційний принцип або принцип конституційного ладу [6, с. 117];

– гарантія захисту прав людини [7, с. 23].

Так, О. Д. Моткова виокремлює два аспекти прямої дії норм Конституції України як їх юридичної властивості: 1) матеріальний (*безпосередня*¹ реалізація у відповідних правовідносинах, що виключає використання та застосування інших нормативно-правових актів); 2) процесуальний (можливість деталізації матеріальних положень Основного Закону з метою встановлення порядку їх реалізації, яка «забезпечується шляхом прийняття спеціальних законів, що передбачено виключно у тексті Конституції України») [7, с. 85].

Зі свого боку Л. І. Летнянчин визнає дискусійність питання про обсяг дії принципу прямої дії конституційних норм та розрізняє два підходи до її розуміння: 1) вузький (визнання нормами прямої дії винятково тих норм, що стосуються прав і свобод людини і громадянина; гарантованість звернення до суду *безпосередньо* на підставі конституційних норм лише для захисту прав і свобод людини і громадянина, а не для їх обмеження; право на звернення до суду на підставі конституційних норм мають лише приватні особи, а не органи державної влади чи їх посадові особи); 2) широкий (визнання *безпосереднього* характеру (прямої дії) всіх норм Конституції України). Сам же дослідник доходить висновку, що пряма дія Конституції України охоплює своїм змістом такі положення: 1) нормами прямої дії головним чином є норми, що стосуються конституційних прав і свобод людини і громадянина; 2) гарантованість звернення до суду *безпосередньо* на підставі конституційних норм у першу чергу для захисту прав і свобод людини і громадянина; 3) принцип дружнього ставлення до міжнародного права, відповідно до якого за умови відсутності конкретизуючого законодавства необхідно застосовувати судову практику Європейського Суду з прав людини; 4) *безпосереднє* застосування Конституції, якщо суд доходить висновку, що НПА суперечить їй, та подальше звернення до Верховного Суду на предмет вирішення питання про конституційність відповідного акту; 5) визнання судами неконституційними НПА, питання про конституційність яких не належить до КСУ; 6) за необхідності видання законів, які конкретизують норми Конституції в частині конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [6, с. 119, 125].

Аналіз судової практики свідчить про застосовність саме такого підходу до визначення прямої дії закону. Так, КСУ у своїх рішеннях неодноразово вказував, що пряма дія норм Конституції означає, що ці норми застосовуються безпосередньо [8; 9]. Аналогічної позиції додержується і Верховний Суд, який у підпункті 1 пункту 36 Постанови у справі №240/19209/21 від 10.12.2024 року зауважив, що «на будь-якій стадії судового процесу у випадку, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції, він не застосовує такий закон чи інший правовий акт, зокрема й до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення Конституційного Суду України, яким положення закону визнані неконституційними, а застосовує норми Конституції України як *норми прямої дії*, оскільки принцип прямого (*безпосереднього*) застосування Конституції у поєднанні з принципом її верховенства над іншими правовими актами неминуче передбачає повноваження судів відмовитись від застосування будь-якого правового акта, який вони визначають таким, що суперечить Конституції України» [10].

Попри відмінності у цих та інших підходах заслуговує на увагу те, що їх об'єднує, а саме визначення прямої дії як дії безпосередньої.

Важливо зазначити, що граматичний та системний способи тлумачення права дають підстави для визнання,

¹ Тут і далі виділення курсивом зроблено авторами.

що в українській мові: 1) слово «прямий» є багатозначним та серед іншого означає: який *безпосередньо* поєднує, зв'язує кого-, що-небудь з кимсь, чимсь або який *безпосередньо* стосується кого-, чого-небудь або впливає з чого-небудь, зумовлює щось [11, с. 366]; 2) слово «безпосередній» насамперед означає: який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь; прямий [12, с. 141]; 3) слова «прямий» та «безпосередній» є синонімами [13, с. 25, 343].

За такого розуміння пряма дія пов'язується не з напрямом дії НПА у часі (у значенні нормативно визначеного праворегулятивного впливу на минулі, існуючі та майбутні суспільні відносини [14, с. 24]), а з його здатністю здійснювати *безпосередній* регулюючий вплив на суспільні відносини без потреби додаткового прийняття правових норм (свого роду норм-посередників, що забезпечували б його дію).

Отримання Україною статусу кандидата на членство у Європейському Союзі (далі – ЄС) [15] зумовлює необхідність відповідної гармонізації законодавства, що, серед іншого, вимагає уніфікації юридичної термінології. Дослідники права ЄС, зокрема І. А. Куровська, зазначають, що до його «функціональних принципів належать принцип верховенства права ЄС (пріоритет норм права ЄС над нормами внутрішньодержавного права) і принцип прямої дії права ЄС (дія норм права без додаткової імплементації в правову систему держави-учасниці)» [16, с. 248]. Зі свого боку В. І. Муравйов вказує на тісний зв'язок принципу верховенства права ЄС над національним правом зі спорідненими принципами: 1) прямого застосування (*direct applicability*) права ЄС, що виражається у проникненні певних його положень у внутрішні правопорядки держав без імплементації і здатності діяти у правопорядках держав-членів без потреби в подальшому введенні їх в дію; 2) прямої дії (*direct effect*) права ЄС, що виражається у здатності певних його положень встановлювати права або зобов'язання, на які фізичні особи можуть посилаватися у національних судах [17, с. 250]. До того ж, якщо вказані суди не в змозі тлумачити право ЄС, вони можуть, а в деяких випадках і повинні, передати питання до Суду ЄС для отримання попереднього рішення.

Саме принцип прямої дії забезпечує однакове застосування європейського права в усіх державах-членах, внаслідок чого він є засадничим та надважливим для права ЄС. Зважаючи на це у 1963 році Судом ЄС у рішенні у справі *Van Gend en Loos* [18] було запроваджено доктрину прямої дії, яка відтоді застосовується до різних видів законодавства ЄС включно із договорами, регламентами та, в окремих випадках, директивами. Пряма дія безпосередньо пов'язана з верховенством права ЄС. Разом з тим, далеко не всі правові норми ЄС мають пряму дію. Для того, щоб норма ЄС мала пряму дію, вона повинна бути чіткою, точною, безумовною і не вимагати додаткових заходів для імплементації [19]. З огляду на це необхідно зазначити, що положення договорів ЄС, як правило, мають пряму дію за умови, що вони є чіткими, точними і безумовними, чим і зумовлена можливість осіб безпосередньо посилаватися на них у національних судах. Водночас пряма дія директив ЄС має певні нюанси, що виражається у специфіці «вертикального» та «горизонтального» її аспектів. Загалом директиви мають «вертикальну» пряму дію, тобто на них може посилаватися особа проти держави або державного органу, тоді як їх «горизонтальна» пряма дія, тобто можливість застосування у відносинах між приватними особами, як правило, виключена.

Однак, сформульовані Судом ЄС у справі «*Van Gend en Loos*» критерії (вимоги) прямої дії сучасні науковці трактують дещо по-різному. Так, Р. А. Петров звертає увагу на два основні критерії: 1) положення права ЄС не повинні суперечити національному законодавству держав-членів ЄС, внаслідок чого вони є чинними поряд

з останнім і застосовуються національними судами; 2) положення права ЄС повинні бути спрямовані на захист прав фізичної особи та одночасно не суперечити міжнародним принципам захисту прав людини [20, с. 23]. Втім В. І. Муравйов зазначає, що «ці вимоги були модифіковані наступними рішеннями» та формулює їх у такий спосіб: «а) положення має бути ясным та недвозначним; б) воно має бути вичерпним, тобто не вимагати додаткових актів з його імплементації; в) не обумовлюватися застереженнями з боку держав» [17, с. 251]. Водночас всі ці позиції свідчать на користь того, що принцип прямої дії права ЄС пов'язується саме з його *безпосереднім* регулюючим впливом, який не потребує прийняття додаткових актів або задіяння механізмів з його імплементації.

В контексті викладеного викликає сумніви доцільність використання конструкції «пряма дія» для характеристики дії нормативно-правових актів у часі. Зрозуміло, що більшість прихильників такого використання виходять з її розуміння як антоніму зворотної дії. Разом з тим, зворотна дія вказує на ретроактивність положень нормативно-правового акту, тобто їх спрямованість на регулювання фактів минулого (тих, що склалися до вступу їх (положень) у дію). Цікавим видається і той факт, що конструкції «зворотна дія закону» (українською мовою) відповідає англійське «*retroactive effect of the law*», французьке «*effet rétroactif de la loi*» («*rétroactivité de la loi*»), німецьке «*die Rückwirkung des Gesetzes*», що у всіх випадках вказує на дію стосовно фактів минулого і беззаперечно є принципом дії у часі.

Правова визначеність є фундаментальним принципом багатьох правових систем. Зокрема цей принцип складає основу французької правової традиції, свідченням чого є зміст статті 8 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, згідно якої «Закон встановлює лише ті покарання, які є суворо та очевидно необхідними, і ніхто не може бути покараний інакше як на підставі Закону, встановленого та оприлюдненого до вчинення правопорушення та законно застосованого» [21], або статті 2 Цивільного кодексу Франції, згідно якої новий закон поширюється лише на майбутнє; він не має зворотної дії в часі [22]. За такого розуміння ретроактивність виступає як правовий механізм, за допомогою якого правовий акт або факт спричиняє наслідки до набрання ним чинності (дати, коли закон набуває чинності і починає діяти). У цьому сенсі, якщо норма має зворотну силу, вона може застосовуватися до ситуації, що передувала її прийняттю. І навпаки, вважається, що норма не має зворотної сили, якщо вона застосовується лише до ситуацій, що виникли після набуття нею чинності. Цей принцип визначається як *effet immédiat de la loi* [23] (негайна дія закону): він діє як у кримінальних, так і в цивільних справах, внаслідок чого суд надає йому статусу публічного порядку, чим гарантується максимально можлива правова визначеність для учасників судових спорів [24]. І це змістовно відрізняється від *effet direct de la loi* (пряма дія закону), що вчергове підкреслює різницю між безпосередньою дією НПА без додаткового (проміжного) акта та його темпоральною дією, що визначає момент початку його регулюючого впливу та часові межі відносин, що підпадають під цей вплив.

І саме з такого розуміння виходять ті автори, які визначають принцип негайної дії НПА як поширення його дії на відносини, що виникли після початку його дії [25, с. 60], або ті, хто розрізняє негайну дію (дія новоприйнятих правових норм стосовно існуючих прав та обов'язків, при якій відбувається зміна на майбутнє їх змісту, порядку реалізації тощо, або взагалі їх припинення) та перспективну дію (дія новоприйнятих норм на будь-які юридичні факти, права і обов'язки учасників правовідносин, цілі правовідносини, які виникають після моменту набуття такими нормами чинності) [26, с. 6].

Висновки. Отже, проведений аналіз дав змогу узагальнити підходи до визначення та конкретизувати зміст

категорії «пряма дія закону». Зокрема пропонується уніфікувати юридичну термінологію та випрацювати чіткі законодавчі дефініції на основі чіткого розмежування понять «пряма дія» та «негайна дія» НПА з урахуванням вимог правової визначеності. Видається, що сутнісні характеристики прямої дії закону повинні бути адаптовані до права ЄС, зважаючи на євроінтеграційні перспективи України. Пропонується в якості таких характеристик зокрема: безпосередність регулюючого впливу (що не потребує додаткового акта-посередника); застосовність виключно до Конституції України (а в подальшому і до права ЄС, що відповідає принципу верховенства права ЄС); не є принципом темпоральної дії (оскільки в основу її визнання

закладено змістовно-ієрархічний принцип). В контексті відмежування прямої дії від негайної дії закону слід вказати на характеристики останньої, а саме: є принципом темпоральної дії (дії у часі); застосовність до всієї системи права держави; односпрямованість на відносини, що виникли після набуття чинності НПА (його вступу в дію). Відповідно такий підхід зумовлює необхідність внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 58 Закону України «Про правотворчу діяльність» шляхом заміни конструкції «пряма дія нормативно-правових актів у часі» на «негайна дія нормативно-правових актів», що відповідатиме загальним вимогам правової визначеності як необхідної складової верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Report on the Rule of Law: adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*. URL: <https://rm.coe.int/1680700a61>.
2. Красницька А.В., Підвисоцький В. В. Юридичне документознавство: мультимедійний навчальний посібник. Тема 2. Київ: НАВС. 2019. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec2.html.
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 88. Ст. 5121.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (із змінами).
5. Рішення Конституційного Суду України від 09.02.99 № 1-рп/1999 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). *Конституційний Суд України*. URL: https://ccu.gov.ua/docs-search?tid=397&date_filter%5Bvalue%5D%5Bdate%5D=09.02.1999&body_value=&field_textindex_value=&field_speaker_value=.
6. Летнянчин Л. І. Пряма дія норм Конституції України: від принципу – до практичного застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4. С. 115–127.
7. Моткова О. Д. Пряма дія норм Конституції України у сферах реалізації та захисту прав людини: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. 196 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/cb5c3bdf-6d4f-4bd2-952d-af66d2b920aa/content>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-rp-2016.pdf>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 р. № 5-рп/2019 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, пункту 2 частини першої статті 4, частини першої, абзаців першого, другого частини другої статті 5, абзаців другого, третього, четвертого, п'ятого, тридцять дев'ятого, сорокового частини третьої, частини шостої статті 8 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг). *Конституційний Суд України*. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2019.pdf.
10. Постанова Верховного Суду від 10.12.2024 у справі № 240/19209/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123697450>.
11. Словник української мови: в 11 т. Т. 8: Природа-Ряхтливий / Редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1977. 927 с.
12. Словник української мови: в 11 т. Т. 1: А–В / Редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970. 799 с.
13. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.
14. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: теоретичні та практичні аспекти, необхідність вдосконалення. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 11–26.
15. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>.
16. Куровська І. А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 246–252.
17. Лекція професора В. Муравйова: «Загальні принципи правопорядку Європейського Союзу». *Європейське право*. 2012. № 2–4. С. 245–260.
18. Case 26-62. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration [1963]. ECR 00001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026>.
19. Effet Direct. *JurisLogic. Dictionnaire Juridique*. URL: <https://jurislogic.fr/dictionnaire-juridique/effet-direct-definition/>.
20. Петров Р. А. Пряма дія та труднощі механізму застосування права Європейського Союзу. *Правничий часопис Донецького університету*. 1997. № 1. С. 23–25.
21. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>.
22. Code civil des Français. En vigueur depuis le 21 mars 1804. Version au 14 septembre 2024. *République Française. Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721.
23. Article 2 du Code civil: L'application de la loi dans le temps. *L'école Jurixio*. URL: <https://www.jurixio.fr/application-de-la-loi-dans-le-temps-article-2-code-civil/>.
24. Abdelatif M. Rétroactivité de la loi. *JurisLogic*. URL: <https://jurislogic.fr/retroactivite-loi-droit/>.
25. Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. 341 с.
26. Пушняк О. В. Категорія «час» у правовому вимірі: автореф. дис... канд. юрид. наук; 12.00.01 Харків, 2006. 20 с.